

Specifičnim temperamentom, osobujnom literarnom zahuktanošću, on je svim problemima prilazio vehementno, sav se podavao materiji koju je obrađivao, pa je odatle proizišla i sva njegova tehnička opisa, karakterizacija, tehnika dijaloga, posebno njegov bujni, pohranje kajkavskih elemenata u štokavski književni standard što je samo pridonosilo obogaćivanju njegova i tako sočnog književnog izraza. Kompozicijski razlomljen, neujednačen, u svojim se proznim tekstovima kretao u širokom rasponu od briljantno pisanih stranica do posve loših, neuvjerljivih i romantično-sladunjavih scena. Sve je to, međutim, vodilo dekanonizaciji dotadašnjeg tipa proze, jer Kovačić nije u svojim tekstovima nigdje shematičan ni šabloniziran. Njegov opus nije velik, ali unatoč tome, neke njegove stranice, prije svega one u kojima je oslikavao svoje zagorsko selo — doista pripadaju vrhunskoj hrvatskoj prozi 19. stoljeća.

Treći kompleksni krug problema hrvatskih realista vezan je za propadanje plemstva — također vrlo primjetan društveni proces osamdesetih godina.

Mnogi su se pisci okušali na toj nimalo lakoj tematici, neki samo usput, a neki, kao Vjenceslav Novak i Ksaver Šandor Đalski, napisali su o toj temi najbolje književne stranice.

Prvi počeci književne djelatnosti Vjenceslava Novaka (1859—1905), kao i svih početnika, u znaku su većeg ili manjeg utjecaja već formiranih pisaca iz literarne tradicije. I Novakovo je djelo u početku pod prilično jakim utjecajem Šenoinih i Tomičevih pripovijesti i romana. U kasnijem radu, proširujući tematske interese Novak pokazuje i sve više smisla za aktualnu društvenu problematiku. Donoseći široke i panoramske slike društvenog života i prilika kod nas — zbog čega su ga i prozvali hrvatskim Balzacom — on je, uz temu o propadanju plemstva, među prvima u hrvatsku književnost uveo proletarijat i naročito je mnogo pisao o malom čovjeku uopće: o drvodjelcima, žandarima, financima, kuharicama, gazdaricama, đacima i studentima — a sve te likove do Novakove pojave u hrvatskoj literaturi — osim, donekle, kod Šenoe — uglavnom nismo sretali.

Međutim, bez obzira na raznolikost tema, od podgorskih motiva sa specifičnim svijetom prosjaka koji imaju posve drukčije etičke poglede negoli ljudi drugih naših krajeva, preko gradskih motiva s činovnicima i birokracijom, intelektualcima i poluinteligencijom, sve do periferijskih ambijenata podruma i tavana i slike posebnog morala iz potkrovlja, morala proletarijata što se tek počeo formirati — Novak



se ipak naprednije vraćao omiljenoj temi koju je uspješno vladavao - svom rodnom gradu Senju.

Raspon motiva na tu temu vrlo je širok. Od nemiškog propadanja Senja i senjskih patricija, dakle sama se jedini oblici društvenog života zamjenjuju drugima. U tim portretima podgorških prosjaka ili socijalnoetičkih problema za žvce ljudi te sredine problema krađe, nezakonite djece, profesionalnog prosjačenja i tome slično.

Među svim mnogobrojnim senjskim motivima prvo mjesto sigurnije pripada romanu *Posljednji Stipančić* (1999). Tezi cjelokupnog Novakova zahvata u problematiku Senja i njegove bliže okolice. Radnju romana pisac smješta u prvu polovicu 19. vijeka. Pisčeva je preokupacija vrlo kompleksna. Iako je u sredini pažnje sama obitelj Stipančić, otac, mati, sin i kći, u sklopu lanca tog romana dotaknuto je niz problema koji su indirektno vezani za vijesti te obitelji. To su, prije svega, mozaične slike društveno-političkih zbivanja vezane za odjake ilirskog pokreta u Senju i ekonomske procese osiromašivanja senjske privrede i trgovine. Ipak, porodica Stipančić zauzima središnje mjesto u romanu. Pisac je pomoću likova te obitelji uspio prikazati sve složene odnose i sudbine ljudi u subonosnim, tragičnim i prijelomnim godinama promjena društvene struktura koje su se u Senju naročito osjetile kad je Rijeka postala glavna luka, a jedrenjaci počeli ustupati mjesto parobrodima. Sur je Stipančić oboženje senjskog patricijskog društva koje neminovno nestaje paralelno s propadanjem senjske pomorske trgovine. Tada svoje posljednje dane intenzivno proživljavajući nekad slavnu i negatu prošlost i tvrdoglavo se ne miri s vremenom nego uporno i u kraja zadržava vanjski sjaj, koji je nekada bio realni odraz stvarnog stanja, a sad je samo obmana. Sudbina tog lika je u mnogo čemu slična sudbini Efendi-Mite iz *Nečiste krvi* Bore Stankovića ili Vornovicevim dubrovačkim gospodarima. U takvoj atmosferi i s literarnim stajališta najinteresantniji i najuspjeliji su ženski likovi romana. Lucija žena Stipančićeva, a naročito njezina kći Lucija, najvjerovatnije su i najsnažniji likovi što ih je Novak uopće stvorio. Lucija je zapravo projekcija psihološko-emocionalnih stresova djevojke odgovorene i razito patrijarhalnom smislu, lišene nekih osnovnih ljudskih dimenzija koja u sukobu sa stvarnošću doživljava psihički šok. Koncentriran ilirski i najbolji dio romana oko lika Lucije. Novak u vrlo sažetom obliku opisuje sve objektivne uzroke koji će tu djevojku dovesti do osobne tragedije: bila je to ishodišna točka najboljih stranica u ovom romanu u kojima je do punog izražaja došla Novakova sposobnost ulaženja u složenu psihu osjetljive Lucije, u minuciozne opise sam



vezine prve ljubavi, obećanja i osobnih trauma koje su nuzno morale završiti smrću. Takvih uspješnih likova ima nekoliko. Već smo spomenuli Valpurgu, a moramo dodati i vrlo plastičan lik Čigara Macka, lopičnog škroca.

Drugi je krug Novakovih tematskih interesa vezan za gradsko problematiku. Autor je zaokupljen likovima činovnika, birokratskog aparata uopće, tipovima gradskih intelektualaca i još više pobornim terijalnim nedaćama. Novak je išao i dalje od toga, pa je pokušavao prodirati i u pojedinačne ljudske sudbine, posebno u sudbine takvih junaka koji su izgubili orijentaciju u životu, napustili jednu društvenu sredinu, a u drugoj se nisu uspjeli snaći (Tito Dario, [1961]) ili je opet tražio neke opće probleme, kao pitanje odnosa malograđanske sredine prema umjetniku (Dva svijeta, 1901). Naposljetku u cjelom nizu pripovijedaka i romana opisao je i život proletarijata (Zupreka, 1905. Iz velegradskog podzemlja, 1905).

U Novaka je uopće bio naglašen socijalni osjećaj, i zato je tako često tražio društvene teme u kojima je mogao prikazati tragiku ljudske bijede i neimaštine, pri čemu je uvijek dolazio do izražaja pišćev osjećaj nemoći i rezignacije. Problem osobne sreće, kao osnovna Novakova opsesija, nazočan je u svim njegovim tekstovima, ali on ostaje na kraju i dalje problem bez naslućivanja konkretnih rješenja, jer ni jedan njegov lik ne pronalazi pravi izlaz zbog čega gotovo svi i tragično završavaju.

Složena problematika Novakova djela bila je često jača i dublja od njegovih stvarnih literarnih mogućnosti. Odatle proizlaze i sva obilježja njegova književnog opusa: to se prije svega odnosi na kompozicijsku necjelovitost njegove proze. Nakon nekoliko izvrsno komponiranih stranica ili psiholoških analiza, snaga se umjetnika često nade na feljtonističkoj razini, da bi kasnije ponovno progovorio pravi umjetnik.

Takva se necjelovitost tekstova očituje u onim djelima gdje Novak posebno ističe neku tezu. Zbog teze on ponekad stvara izrazito ravnolinijsku fabulu, gotovo šablonu, u kojoj ćemo teško naići na neke snažnije, umjetničke akcente. Osim toga, u toj je prozi često dominantan sladunjavo-sentimentalni lirizam, patetično opisivane emotivnog života, što ne samo da razvodnjuje radnju nego zvuči neuvjerljivo i nedoživljeno. Uopće, u svim svojim tekstovima Novak neprestano inzistira na emocionalnoj gradaciji i poanti. Najbolje se to očituje u prozama u kojima pisac zadire duboko u pore gradske sredine i inzistira na izrazito socijalnoj problematici (Iz velegradskog podzemlja, U glib).



S književno-povijesnog stajališta, Novak se od regionalista iz prve faze svog stvaralaštva razvio u pisca koji je najobuhvatnije među svim hrvatskim realistima literarno osmišljavao cjelokupni hrvatski društveni život. Najuspješniji su mu tekstovi napisani u jednom dahu, u kojima se nije morao lomiti zbog teza i uvjeravanja jer mu je filozofija bila neizgrađena i u osnovi kontradiktorna. Zapravo je u njegovu cjelokupnom stvaralaštvu srce uvijek prevladavalo nad razumom, pa odatle i svi nesporazumi koji se mogu uočiti. Književno mu je djelo opsežno, ali ne uvijek ujednačeno. Građu što ju je pronalazio u životu, oko sebe, često nije znao adekvatno transponirati u umjetničko djelo. No, unatoč svemu tome, po nekim je antologijskim stranicama pripovijedaka i romana zauzeo vrhunsko mjesto među piscima hrvatskog realizma.

Propadanju plemstva, i to onog specifičnog zagorskog plemenitaškog društvenog sloja, iz posebnog stajališta posvetio je dobar dio svog proznog opusa i Ksaver Šandor Đalski (1854—1935).

Iako njegovo djelo možemo podijeliti na nekoliko tematskih krugova, ističući posebno već spomenutu tematiku zagorskih motiva iz života plemenitaškog svijeta, zatim krug povijesnih romana i pripovijedaka sa širom društvenom problematikom, te nekoliko romana i pripovijesti s izrazito psihološkom motivacijom i mističkim akcentima — činjenica je da se motivi iz prvog tematskog kruga sa središnjom zbirkom pripovijedaka Pod starim krovovima — vrlo često ponavljaju ili su bar posredno prisutni i u većini ostalih njegovih djela.

To samo govori kako je Hrvatsko zagorje, njegov rodni kraj, bio i do kraja ostao osnovnom piščevom opsesijom, izvorištem gotovo svih njegovih literarnih tema i motiva. Đalski je bio pisac čijem su se djelu uvijek ispreplitala i međusobno dopunjavala racionalna, realistička shvaćanja stvarnosti i njegova pomalo sentimentalno-romantična narav. Taj spoj romantičnog i realističnog, njihovo međusobno prožimanje, bitni je dojam koji ostavlja i veći dio njegove proze.

Pišući o zagorskim plemenitašima i specifičnom životu zagorskih kurija, Đalski je taj svijet i ambijente doživljavao u jednom konkretnom i dramatičnom trenutku na izrazito lirski način: nije to bilo samo pitanje odumiranja starih varmedija, nego i mnogo više od toga — bio je to trenutak kada su se u cijelom našem društvenom životu počele događati krupne promjene koje su morale uzdrmati jedan davno usklađeni i miran način života, i kad se nemir počeo